

9. Памяць : гіст.-дакум. хроніка Пружан. р-на / Беларус. Энцыкл.; рэдкал. І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1992. – 456 с.
10. Свод памятников истории и культуры Белоруссии : Брестская область / АН БССР, ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора, Белорус. Сов. Энцикл.; редкол.: С.В. Марцелев [и др.]. – Мінск : БелСЭ, 1990. – 424 с.: ил.
11. Федорук, А.Т. Старинные усадьбы Берестейщины / А.Т. Федорук; ред. Т.Г. Мартыненко. – 2-е изд. – Мінск : БелЭн, 2006. – 576 с. : ил.
12. Aftanazy, R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wojewodztwa brzesko-litewskie, nowogrodzkie. – Т.2. / R. Aftanazy. – Wrocław; Warszawa; Krakow, 1992. – 472 s.
13. Palace of Duke Leon Sapieha. Ruzhany / [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: kehilalinks.jewishgen.org/ruzhany/palace.html. – Дата доступа : 24.02.2014 г.
14. Беларусь у малюнках Н. Орды. Другая палова XIX стагоддзя / уклад. А.М. Кулагін, У.А. Герасімовіч. – Мінск : “Ураджай”, 2001. – 143 с. : іл.
15. Гісторыя Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Экаперспектыва, 2000 – 2005. – Т. 4 : Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / М. Біч [і інш.]. – Мінск : Экаперспектыва, 2007. – 519 с. ; іл.
16. Жеребятъев, Д.И. О методике комплексного использования источников при построении виртуальной реконструкции объектов культурного наследия. / Д.И. Жеребятъев // Вестник Рос. Ун-та Дружбы Народов. Сер. История России. – 2010. – № 6 – С. 68–74.

УДК 904 : 726.8 (476)

ДА ПЫТАННЯ АБ ПАЎДНЁВАЙ МЯЖЫ РАСПАЎСЮДЖАННЯ ПАХАВАЛЬНЫХ ПМНІКАЎ КУЛЬТУРЫ ПСКОЎСКІХ ДОЎГІХ КУРГАНОЎ

канд. гіст. навук, дац. **М.А. ПЛАВІНСКІ**

Беларускі дзяржаўны аграрны тэхнічны ўніверсітэт, Мінск

Прысвечаны аналізу пахавальных помнікаў трэцяй чвэрці I тыс. н.э. у міжрэччы Заходняй Дзвіны, Дняпра і Віліі і выяўленню іх культурнай прыналежнасці. Мала колькасць наяўных помнікаў прымушае быць надзвычай асцярожнымі падчас вырашэння акрэсленых пытанняў. Разам з тым, можна меркаваць, што насельніцтва, якое пакінула пасяленчыя помнікі банцараўскай культуры, размешчаныя на поўдзень ад Дзвіны, паміж Дняпром і Віліяй, маглі хаваць сваіх памерлых на абрадзе крэмацыі як у грунтовых могільніках, так і ў курганах, якія могуць быць суаднесеныя з пахавальнымі традыцыямі культуры пскоўскіх доўгіх курганоў.

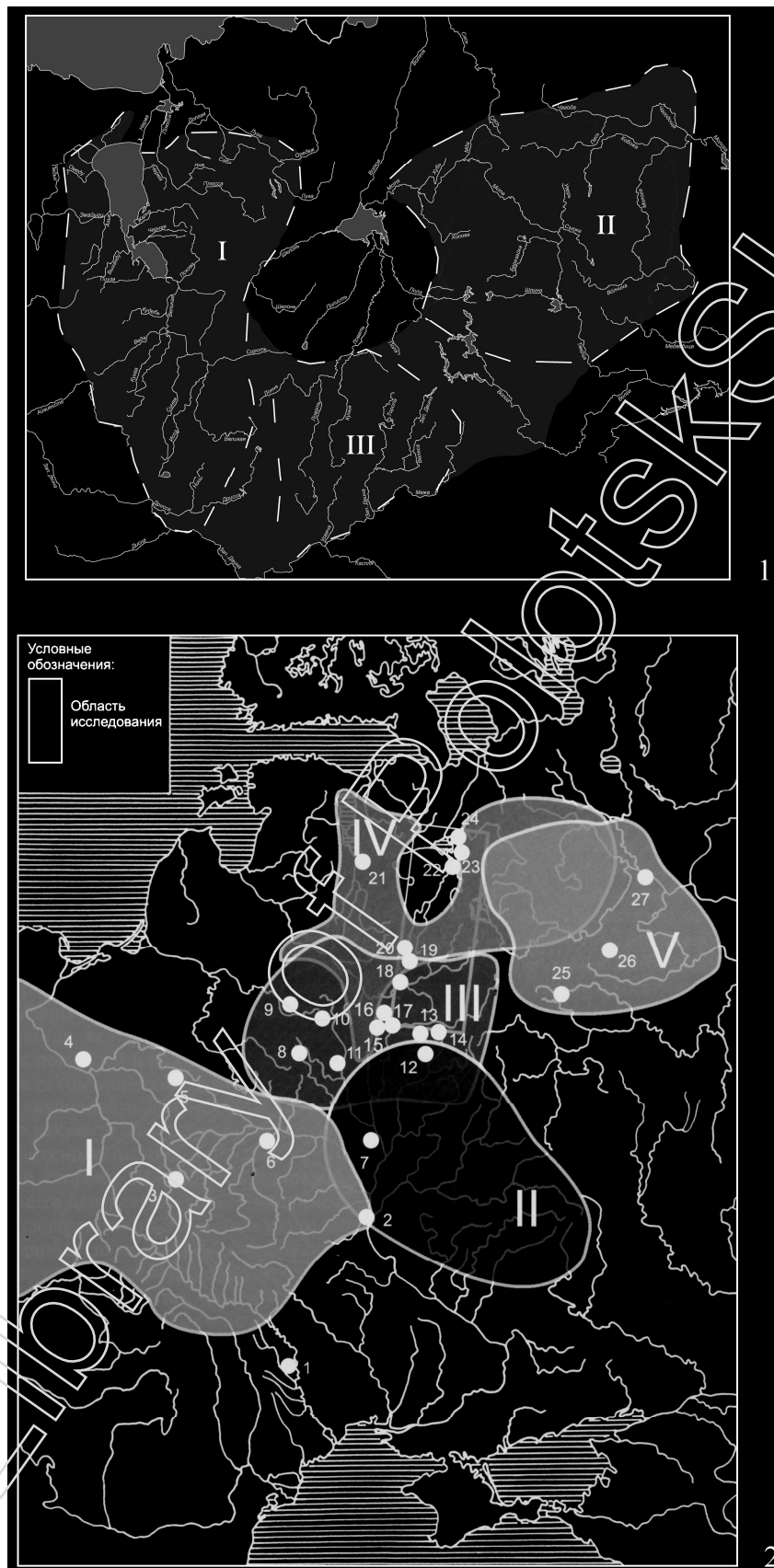
Культура пскоўскіх доўгіх курганоў, якую ў беларускай гістарыяграфіі таксама называюць культурай ранніх доўгіх курганоў, пастаянна прыцягвае пільную ўвагу шматлікіх даследчыках раннесярэднявечных старажытнасцей лясной зоны Усходняй Еўропы. Гэта, натуральна, не выпадкова, бо культура пскоўскіх доўгіх курганоў (далей – КПДК) адыгрывае адну з ключавых роляў у вывучэнні пытання славянскага рассялення, балта-славянскіх кантактаў і ўзаемаўплываў і г.д.

Арэал КПДК ахоплівае велізарную тэрыторыю ад паўднёва-ўсходняй Эстоніі на захадзе да ніжняга цячэння Мсты на ўсходзе. На поўначы межы распаўсюджання помнікаў КПДК дасягаюць басейнаў Мсты і Верхняй Малогі. Што ж тычыцца вызначэння паўднёвай мяжы КПДК, дык па гэтым пытанні існуе пэўная дыскусія, якая апошнім часам прыкметна актывізавалася дзякуючы выяўленню новых помнікаў і, у першую чаргу, у выніку пераасэнсавання ўжо існуючых археалагічных матэрыялаў.

Найбольш грунтоўныя працы апошняга часу, якія тычацца вызначэння паўднёвых межаў распаўсюджання помнікаў КПДК, належаць А.Р. Міхайлавай і І.І. Ерамееву. А.Р. Міхайлава праводзіць паўднёвую мяжу КПДК па Заходняй Дзвіне (мал. 1: 1). Адаведна складзенай ёй карце, на левабярэжжы Дзвіны помнікі КПДК адсутнічаюць [10, с. 69–70, рис. 1].

Інакш выглядае паўднёвая мяжа распаўсюджання помнікаў КПДК ва ўяўленні І.І. Ерамеева. Ён уключае ў арэал культуры, у тым ліку, і левабярэжжа Дзвіны (мал. 1: 2). Акрамя таго, паводле даследчыка, тэрыторыя распаўсюджання помнікаў КПДК цягнецца своеасаблівым «языком» на поўдзень у міжрэччы Дзвіны і Дняпра. І.І. Ерамееў таксама лічыць, што пахавальныя помнікі, блізкія да КПДК, ёсць і ў Магілёўскім Падняпроўі [2, с. 144, 383]. Да іх ліку ён адносіць, да прыкладу, курганны могільнік Вароніна, які знаходзіцца на левым беразе Дняпра, насупраць Новага Быхава, дзе ў кургане 1 падчас раскопак Г.Ф. Салаўёвай было даследавана пахаванне па абрадзе крэмацыі са слабапрафіляваным гаршком [17, с. 98, рис. 1:2].

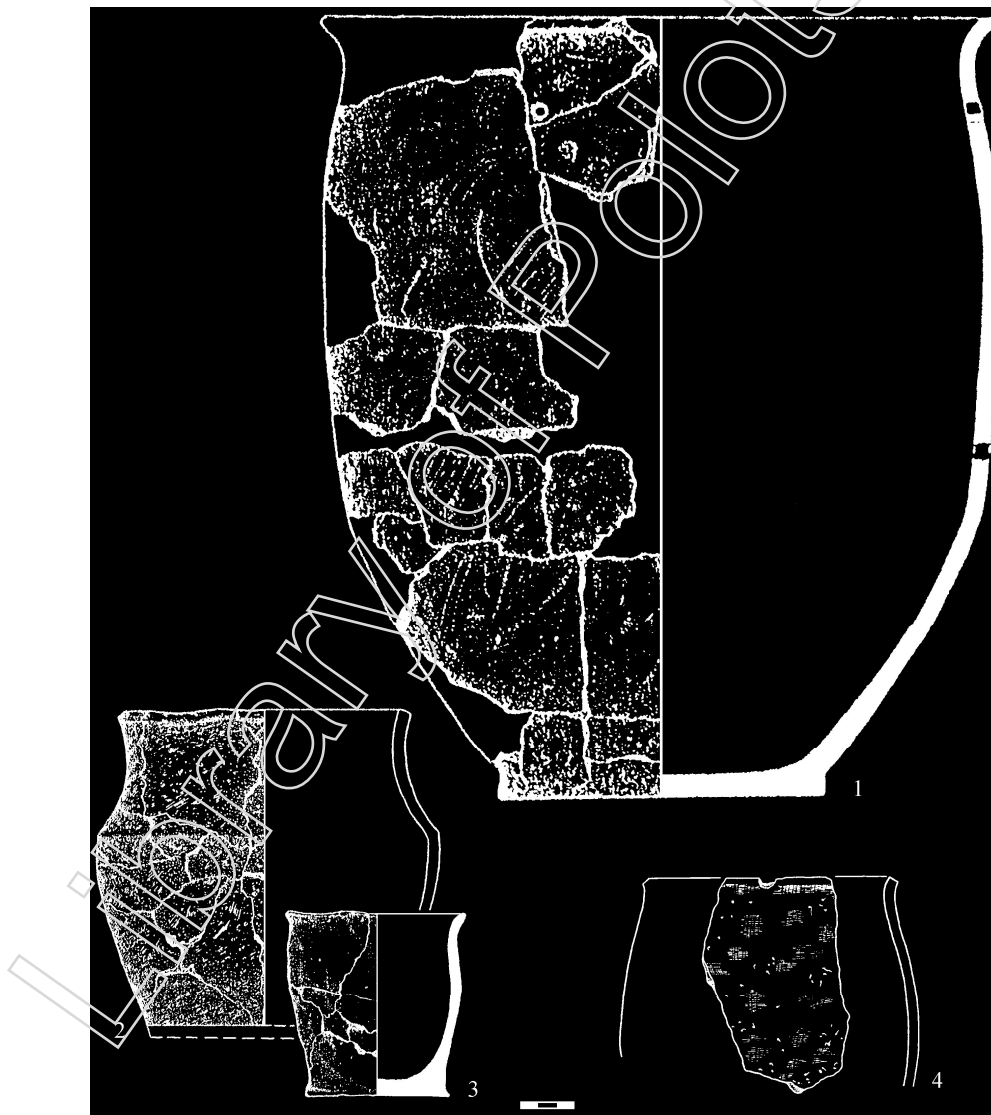
Мэта дадзенага артыкула – яшчэ раз звярнуцца да разгляду існуючых пахавальных помнікаў левабярэжжа беларускага цячэння Заходняй Дзвіны. Такі зварот прадстаўляецца неабходным, улічваючы той факт, што апошнім часам у акрэсленым рэгіёне выяўлена некалькі новых пахавальных помнікаў, якія могуць праліць святло на ўзнятае пытанне.

Мал. 1. Арэал распаўсюджвання помнікаў КПДК паводле А.Р. Міхайлавай (1);
 арэалы археалагічных культур другой – трэцяй чвэрці I тыс. н.э. паводле І.І. Ерамеева (2):
 I – пражская, II – калочынская, III – тушамлінская і банцараўская, IV – пскоўскіх доўгіх курганоў, V – дзякаўская

У міжрэччы Дзвіны і Дняпра знаходзяцца як найменш два помнікі, якія могуць быць атаясамлены з пахавальнымі традыцыямі КПДК. Першы з іх – курганны могільнік Лятохі Віцебскага раёна. Дадзены помнік знаходзіцца непадалёк ад левага берага Дзвіны. Могільнік складаўся з 14 насыпаў, якія цягнуліся ўздоўж лясной дарогі каля вёскі за 1 км ад берага Лучосы. Сярод насыпаў ёсць адзін валападобны даўжынёй 70 м. У 1923 г. А.К. Супінскі даследаваў у могільніку два курганы [18], а ў 1965 і 1972 гг. Г.В. Штыхаў раскапаў яшчэ тры насыпы. Адзін з іх (№ 3) не змяшчаў пахавання, у другім (№ 4) была выяўленая крэмацыя ў мацерыковай яміне. Нарэшце, у доўгім кургане 5 пахавання выяўлена не было, але ў попелна-вугальнай праслойцы на мацерыку знойдзены фрагмент ляпнога слабапрафіляванага гаршка. Ніжняя частка ляпной пасудзіны (магчыма, той жа самай) была выяўлена ў яміне ў аснованні насыпу [20, с. 112–113, мал. 38:2]. Мяркуючы па прафілёўцы верхняй часткі пасудзіны (мал. 2: 4), яна можа быць аднесеная да тыпу 3 паводле М.У. Лапаціна, які з’яўляецца адным з дамінуючых у керамічным наборы тыпу Банцараўшчыны [6, с. 36, 100, рис. 11, 16, 52].

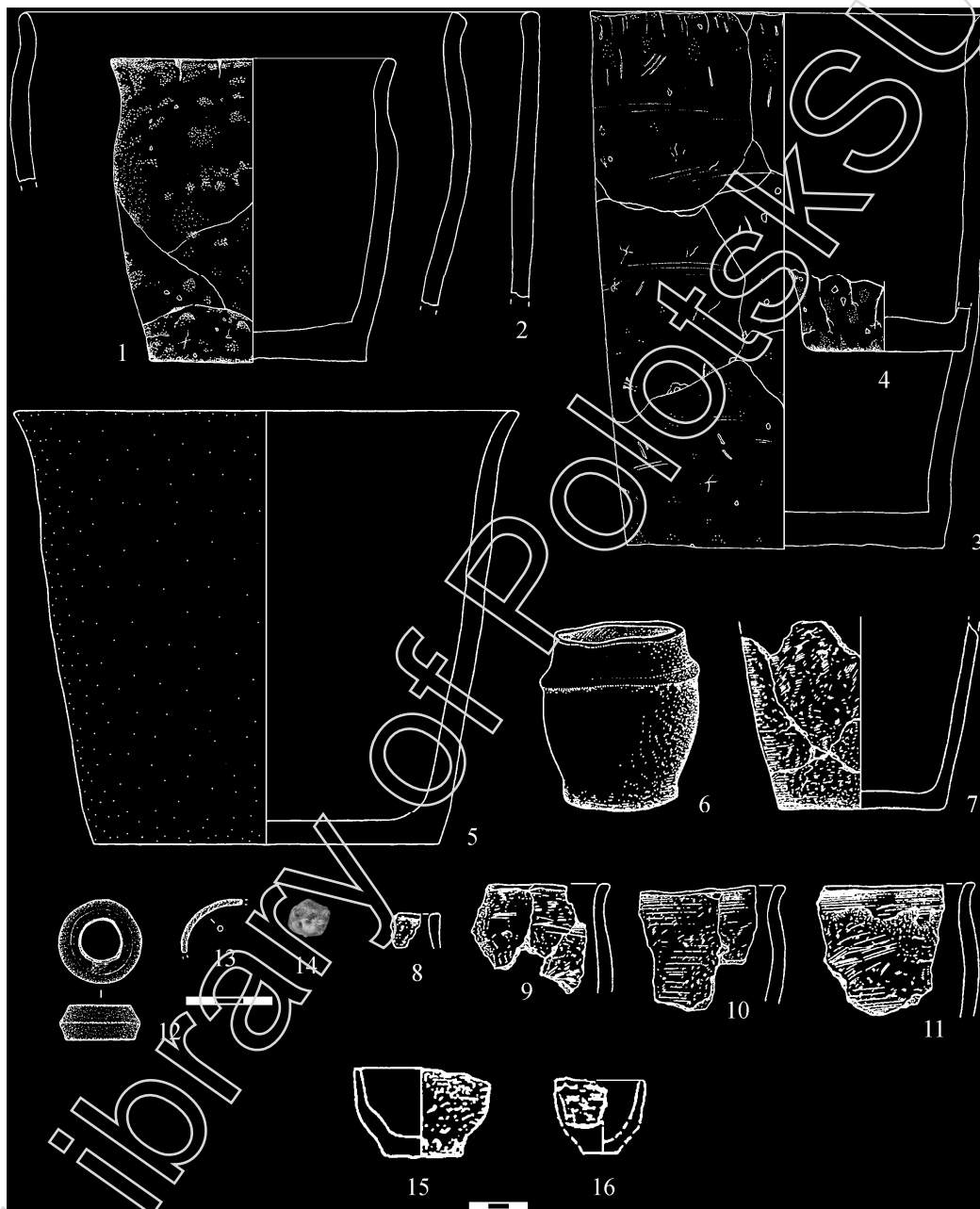
Другім помнікам з’яўляецца курганны могільнік Арэхаўск Аршанскага раёна (група 1 могільніка 2). У 1990 г. В.М. Ляўко раскапала тут два курганы, якія змяшчалі трупаспаўненні ў ляпных урнах у верхняй частцы насыпу (пад дзірваном) [7, с. 64]. Даследчыца датавала помнік трэцяй чвэрцю I тыс. н.э. і звязвала яго са славянскім насельніцтвам [5]. Ляпныя урны з Арэхаўска (мал. 2: 1–3) могуць быць аднесены да керамічных набораў тыпу Дарахоў і Жэрабяціна паводле М.У. Лапаціна, характэрных для КПДК [6, с. 92–103].

Мал. 2. Ляпны посуд з курганоў групы 1 курганнага могільніка Арэхаўск-2 (1–3) і кургана 5 курганнага могільніка (4) (1–3 – пав. В.М. Ляўко, 4 – пав. Г.В. Штыхава)

АРХЕАЛОГІЯ І ФІЗІЧНАЯ АНТРАПАЛОГІЯ

У цэнтральнай частцы беларускага цячэння Заходняй Дзвіны даследаваны курганны могільнік трэцяй чвэрці I тыс. н.э. з 8 насыпаў каля вёскі Субаўшчына Міёрскага раёна (раскопкі Л.У. Дучыц і В.І. Шадыры 1986–1988 гг.). У ім раскапана 5 курганоў (№№ 1, 3, 6, 7, 8), у адным з якіх (доўгі курган № 6) знойдзены ляпны слабапрафіляваны посуд (мал. 3: 6–11, 15–16). Акрамя таго, у кургане № 3 было выяўлена глінянае падглянцаванае ўплошчанае біканічнае праселка з шырокай адтулінай, у кургане № 7 – фрагмент бронзавага тардзіраванага ўпрыгажэння са слядамі знаходжання ў агні і моцна аплаўленая пацерка сіняга колеру з белым вочкам (мал. 3:12–14) [19, с. 104]³.

Мал. 3. Пахавальны інвентар з могільніка Гарадзішча (1–2 – пахаванне 1, 3–4 – пахаванне 2), кургана 9 курганнага могільніка Пагошча (5) і курганнага могільніка Субаўшчына (6–11, 15–16 – курган 6, 12 – курган 3, 13–14 – курган 7): 1–11, 15–16 – ляпны посуд, 12 – глінянае праселка, 13 – фрагмент бронзавага ўпрыгажэння, 14 – шкляная пацерка (1–4 – пав. Дз.У. Дука, 5, 12–13 – мал. М.А. Плавінскага, 6–11, 15–16 – пав. В.І. Шадыры)

³ Прыношу шчырую падзяку загадчыку аддзела захавання і выкарыстання археалагічнай спадчыны ІГ НАН Беларусі, к.г.н. А.В. Вайцяховічу за дапамогу ў выяўленні часткі матэрыялаў з раскопак курганнага могільніка Субаўшчына ў навуковых фондах ІГ НАН Беларусі.

У 2008 г. Дз.У. Дук распачаў даследаванні надзвычай цікавага пахавальнага помніка каля вёскі Гарадзішча Полацкага раёна. Могільнік размяшчаўся на пагорку памерам 8×25 м, які знаходзіўся за 0,6 км ад вёскі, на левым беразе ракі Тураўлянка (за 0,5 км ад яе ўпадзення ў Заходнюю Дзвіну). Адно з выяўленых пахаванняў было часткова разбурана падчас земляных работ па праекце дарогі. Другое пахаванне было знойдзена ў закладзеным на пагорку раскопе памерам 4×4 м. Абодва пахаванні змяшчаліся ў слабапрафіляваных слоікападобных урнах, якія размяшчаліся ў мацерыковых ямках. Прычым першае пахаванне змяшчалася ў адным гаршку, накрытым іншым (мал. 3: 1-2). Другая крэмацыя знаходзілася ў вертыкальна пастаўленым гаршку, у якім, акрамя кальцынаваных костак, было выяўленае донца другой ляпной пасудзіны (мал. 3: 3-4). Дз.У. Дук датаваў даследавання пахаванні трэцяй чвэрцю I тыс. н.э., з чым можна пагадзіцца [1]. Разам з тым, характар пахавальнага комплексу ля вёскі Гарадзішча застаўся не да канца зразумелым: гэта альбо грунтовы могільнік, альбо нейкая спецыфічная форма кургана – не ўласна курган, а выкарыстаны для пахавання натуральны пагорак. На жаль, даць адказ на гэтае пытанне, ўжо немагчыма, бо помнік быў знішчаны падчас праектавання новай дарогі да вёскі Гарадзішча і новага моста праз раку Тураўлянку ў пачатку 2014 г.⁴

У заходняй частцы беларускага цячэння Заходняй Дзвіны вядомыя два курганы, якія датуюцца трэцяй чвэрцю I тыс. н.э. і суадносяцца з пахавальнымі традыцыямі КПДК. Першы з іх быў выяўлены ў курганным могільніку Рацікі Бор Браслаўскага раёна Ф.В. Пакроўскім (раскопкі 1893 г., курган 6). Курган змяшчаў два пахаванні. Першае з іх было выяўлена ў цэнтры насыпу на мацерыку. Сярод кальцынаваных костак былі знойдзены бясформенныя фрагменты аплаўленых бронзавых упрыгажэнняў і ляпны гаршчок «в форме котелка» вышыняй 7,5 см і дыяметрам 10×12 см. Другое пахаванне было выяўлена ва ўсходняй частцы насыпу ў мацерыковай яміне [16, с. 188, рис. 58]. У запаўненні ямкі знойдзена жалезная В-падобная спражка, што дазваляе папярэдне датаваць насып другой паловай V–VI ст.

Другі курган КПДК быў даследаваны ў могільніку Пагэшча Браслаўскага раёна (курган 9, раскопкі М.А. Плавінскага 2006 г.). Пахаванне па абрадзе крэмацыі было выяўлена на вяршыні насыпу. Мяркуючы па размяшчэнні кальцынаваных костак (іх вага перавысіла 6,1 кг), яны не былі закапаныя ў насып, а першапачаткова змяшчаліся ў нейкай драўлянай канструкцыі на яе вяршыні. Сярод костак былі вызначаны рэшткі не менш, як чатырох чалавек і розных жывёл. Пры пахаванні знойдзены развал вялікай ляпной слаба абпаленай пасудзіны з адагнутым вонкі венцам (мал. 3:5) і шэраг бронзавых аплаўленых упрыгажэнняў. На падставе гэтых знаходак пахаванне можа быць датаванае трэцяй чвэрцю I тыс. н.э., прычым найбольш верагодным уяўляецца датаванне комплексу VI–VII ст. [14, с. 241–242; 12].

Яшчэ адзін помнік, які можна звязаць з пахавальнымі традыцыямі КПДК, знаходзіцца ў басейне Віліі. Гэта курганны могільнік Навасёлкі, які размяшчаецца за 1 км на паўднёвы ўсход ад Мядзела. У канцы XIX ст. у некропалі налічвалася 169 насыпаў. У выніку раскопак 1961, 1962 і 1988–1990 гг. (даследаванні Ю.І. Драгуна, І.М. Цюрынай, А.М. Плавінскага і В.Н. Рабцэвіча) у могільніку было вывучана 35 курганоў, якія належаць да другой паловы/канца X–XII стст. Выключэннем з'яўляюцца два насыпы – №№ 14/26 і 23/35, якія знаходзіліся ў непасрэднай блізкасці адзін ад аднаго ў заходняй частцы даследаванага ўчастка могільніка.

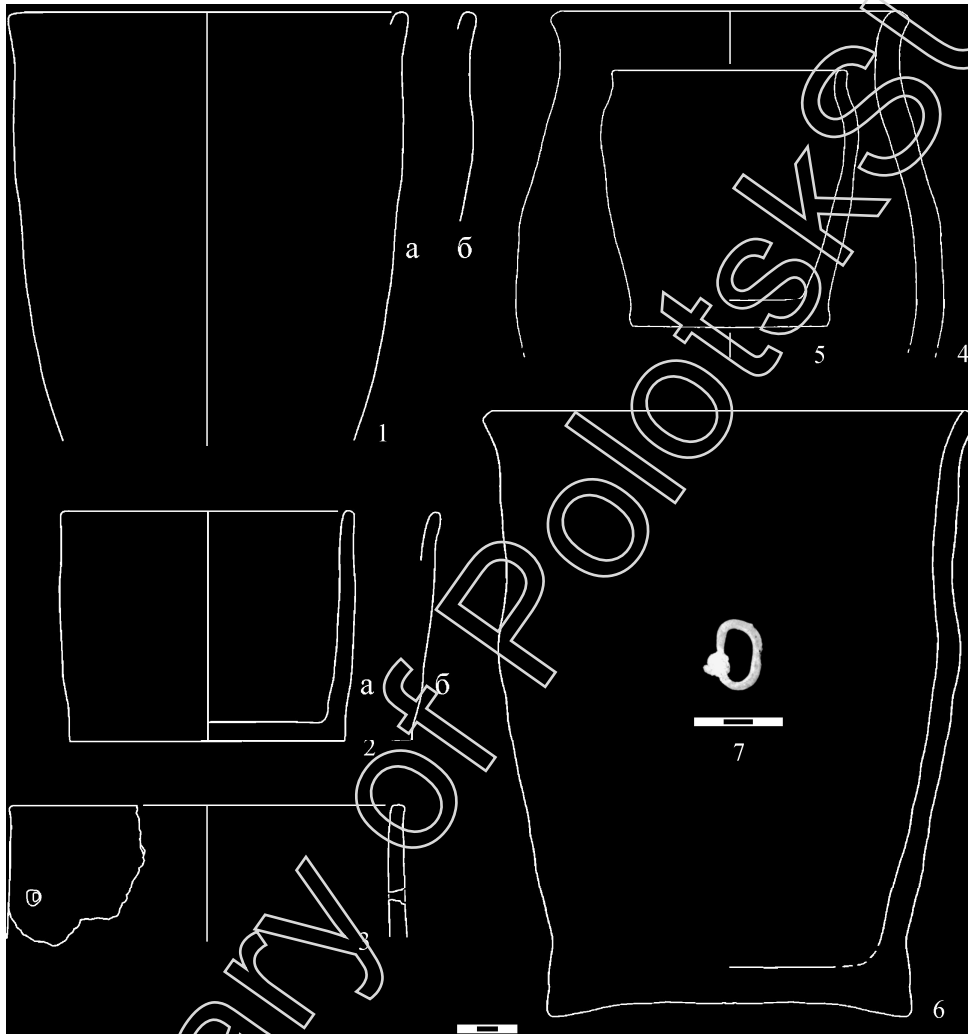
Курган 14/26 меў вышыню 0,5 м і дыяметр 10 м. Паўночны і заходні схілы насыпу больш стромкія; усходні і паўднёвы – пакатыя. Паўднёва-ўсходні схіл кургана моцна сцясаны бульдозерам. Насып складаецца з карычневага пяску. Усю паверхню аснавання кургана пакрываў слой пяску з вуголлем і попелам магутнасцю ад 0,1 да 0,2 м. Пахаванне па абрадзе трупаспалення займала плошчу памерам прыкладна 1,2×1 м у паўночнай частцы аснавання кургана. Па ўсёй гэтай плошчы разам з кальцынаванымі косткамі былі выяўленыя фрагменты двух ляпных пасудзін. Першая з іх можа быць рэканструяваная толькі часткова. Яна мела плаўна пашыраную да нізу гарлавіну, плаўны загін тулава ў сярэдняй частцы і дыяметр венца каля 18 см (мал. 4: 4). Яна можа быць аднесеная да тыпу 3 паводле М.У. Лапаціна [6, с. 36]. Другая пасудзіна рэканструяваная цалкам. Яна адрозніваецца невялікімі памерамі: вышыня – 13,1 см, дыяметр донца – 10,1 см, дыяметр венца – 12 см. Як і першая пасудзіна, яна можа быць аднесеная да тыпу 3 (мал. 4: 5). Найбольш шырока такія посуд прадстаўлены ў керамічных наборах тыпу Банцараўшчына і Кісялі.

Курган 23/35 меў паўсферычную форму, дыяметр 6 м і вышыню 0,65 м і складаўся са светла-карычневага пяску з уключэннямі вуголля і попелу. Пад ім быў выяўлены попельна-вугальны слой магутнасцю 0,1 м, які пакрываў усю плошчу аснавання кургана. У паўночна-ўсходнім сектары, у мацерыку, знаходзілася яміна памерам 1,6×0,8 м і глыбінёй 0,3 м, запоўненая вуголлем і попелам. Прыкладна па цэнтры аснавання насыпу, у мацерыку выяўлена другая яміна дыяметрам 0,4 м і глыбінёй

⁴ Факт знішчэння могільніка Гарадзішча быў зафіксаваны 18 красавіка 2014 г. падчас сумеснай разведкі з выкладчыкам кафедры айчыннай і ўсеагульнай гісторыі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта А.Л. Коцам.

АРХЕАЛОГІЯ І ФІЗІЧНАЯ АНТРАПАЛОГІЯ

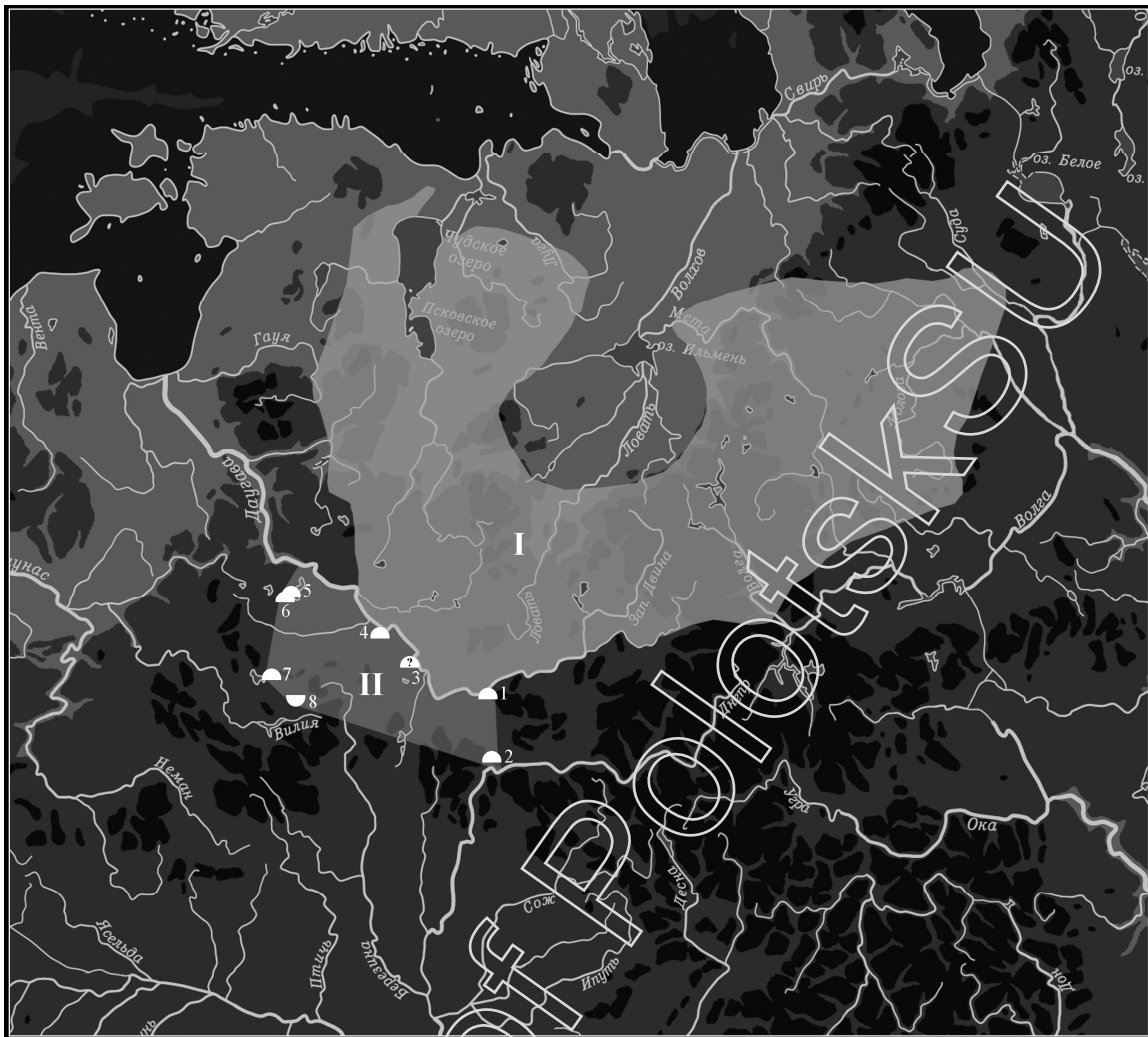
0,3 м. У ёй стаяла ляпная пасудзіна, дзе знаходзіліся вуглі, кальцынаваныя косткі і жалезная спражка блізкай да авальнай формы (мал. 4: 6–7). Нягледзячы на тое, што з-за надзвычай слабога абпалу пасудзіна распалася на фрагменты, яе прафілёўка можа быць адноўлена цалкам. Гаршчок меў вышыню каля 31 см, дыяметр венца – 25,2 см, дыяметр донца – 19 см. Крыху вышэй за сярэдзіну вышыні гаршка маецца добра выяўлены перагін тулава, венца заўважна адагнутае вонкі. Паводле гэтых прыкмет, ён можа быць аднесены да пасудзін тыпу 2 паводле М.У. Лапаціна [6, с. 37]. На падставе выяўленых знаходак абодва курганы могуць быць датаваныя трэцяй чвэрцю I тыс. н.э. [15].

Мал. 4. Пахавальны інвентар з грунтавога могільніка Равячка (1–2 – пахаванне 1, 3 – пахаванне 2), курганнага могільніка Навасёлкі (4–5 – курган 14/26, 6–7 – 23/35 (1–3 – пав. М.У. Лапаціна, 4–6 – мал. М.А. Плавінскага, 7 – пав. А.М. Плавінскага))

Відавочна, што курганныя пахаванні трэцяй чвэрці I тыс. н.э. на поўдзень ад Заходняй Дзвіны ў яе беларускім цячэнні пакуль вельмі нешматлікія (курганныя могільнікі Лятохі, Арэхаўск, Субаўшчына, асобныя курганы ў могільніках Рацкі Бор, Пагошча і Навасёлкі) і малаінвентарныя. Таму пэўныя высновы аб іх датаванні і культурнай прыналежнасці могуць насіць толькі самы агульны характар. Разам з тым, прыналежнасць гэтых помнікаў да КПДК на сённяшні дзень падаецца цалкам верагоднай (мал. 5). Аб гэтым сведчыць тыпалагічная блізкасць ляпной керамікі з усіх пералічаных помнікаў – выяўлены ў курганах посуд фактычна належыць да адной керамічнай традыцыі, ці блізкага кола керамічных традыцый.

Зрэшты, сам факт наяўнасці курганнага насыпу з пахаваннямі па абрадзе трупаспалення ў купе з прысутнасцю керамікі пералічаных тыпаў ужо з’яўляецца падставой для аднясення такога пахавальнага помніка да КПДК, бо менавіта традыцыя ўзвядзення курганоў лічыцца галоўнай культураўтвараючай прыкметай гэтай культуры [9, с. 3]

Мал. 5. Арэал распаўсюджання помнікаў КПДК паводле А.Р. Міхайлавай (I) і мяркуемая тэрыторыя распаўсюджання пахавальных помнікаў КПДК на левабярэжжы Заходняй Дзвіны, у Дзвінска-Дняпроўскім і Дзвінска-Нёманскім міжрэччях: 1 – Лятохі, 2 – Арэхаўск, 3 – Гарадзішча, 4 – Субаўшчына, 5 – Рацікі Бор, 6 – Пагошча, 7 – Навасёлкі, 8 – Равячка

Такім чынам, на сённяшні дзень можна з дастатковай ступенню ўпэўненасці казаць аб знаёмстве ў трэцяй чвэрці I тыс. н.э. насельніцтва левабярэжжа Заходняй Дзвіны, Дзвінска-Дняпроўскага міжрэчча і міжрэчча Дзвіны і Віліі са звычаем узвыдзення курганных насыпаў. Аднак, узнікае пытанне аб уключэнні дадзенага абсяжнага рэгіёна ў арэал КПДК. Аднак адназначнага адказу на гэтае пытанне пакуль, з-за адзінкаваасці вядомых помнікаў, даць нельга. У кожным выпадку, нават, калі не ўключыць азначаную тэрыторыю ў арэал КПДК, наяўнасць пэўнага ўплыву носьбітаў пахавальных традыцый КПДК на мясцовае насельніцтва сумненняў выклікаць ужо не можа.

Яшчэ адной істотнай праблемай з’яўляецца пытанне аб суаднясенні пахавальных традыцый КПДК з грунтавымі пахаваннямі з Равячка Мядзельскага раёна Мінскай вобласці (мал. 4: 1–3), якія традыцыйна лічацца прыналежнымі да банцараўскай культуры (далей – БК), і дагэтуль застаюцца фактычна адзіным вядомым пахавальным помнікам гэтай культуры [4, с. 221]. На селішчы Равячка, якое размяшчаецца на правым беразе ракі Сервач, было выяўлена тры грунтавыя пахаванні [8, с. 87, 118–119]. У двух з іх знойдзены ляпы слабапрафіляваны посуд тыпу 9 паводле Н.У. Лапаціна, што дазваляе датаваць іх трэцяй чвэрцю I тыс. н.э. [6, с. 39, 125–126, 143, рис. 20:6–7].

Акрамя таго, да ліку пахаванняў БК можа быць залічаны разбураны пахавальны комплекс (грунтавае пахаванне (?)) з гарадзішча Замэчак у Заслаўі, адкуль паходзяць бронзавыя спіральныя пранізкі і глінянае біканічнае праселка, які можа быць датаваны трэцяй чвэрцю I тыс. н.э. [3, с. 12–13, рис. 6:11–16]. Тут варта адзначыць, што я адмыслова не разглядаю пахавальны комплекс з Гарадзішча з-за таго, што характар гэтага могільніка застаўся не да канца зразумелым (грунтавы? курганны?).

АРХЕАЛОГІЯ І ФІЗІЧНАЯ АНТРАПАЛОГІЯ

Малая колькасць як помнікаў КПДК і адзінкаваць грунтовых пахаванняў, якія суадносяцца з БК, прымушае быць надзвычай асцярожнымі падчас вырашэння акрэсленага пытання аб суаднясенні гэтых дзвюх катэгорый помнікаў. Разам з тым відавочна, што кераміка, знойдзеная як у курганных, так і ў грунтовых пахаваннях, належыць да старажытнасцей аднаго культурнага кола. Таму, у вельмі асцярожнай форме (улічваючы нязначны аб'ём наяўных матэрыялаў), можна сфармуляваць наступную думку. Верагодна, насельніцтва, якое пакінула пасяленчыя помнікі БК, размешчаныя на поўдзень ад Дзвіны, паміж Дняпром і Віліяй, магло хаваць сваіх памерлых па абрадзе крэмацыі як ў грунтовых могілніках, так і ў курганах (гл. мал. 5). Дадзеная ідэя не з'яўляецца новай, бо курганныя могілнікі КПДК на правабярэжжы Заходняй Дзвіны (у яе беларускім цячэнні) былі вылучаны ў свой час В.Б. Перхаўка і Г.В. Штыхавым у асобны Атокінскі варыянт БК [13, с. 19; 20, с. 33]. Прычым гэтая думка была ўспрынятая шматлікімі іншымі даследчыкамі [4, с. 215–216]. Варта таксама памятаць, што ў могілніках КПДК нярэдка сустракаюцца і грунтовыя пахаванні, не звязаныя непасрэдна з пахавальнымі насыпамі [4, с. 221–223; 11, с. 233–234]. Уласна, усе гэтыя факты могуць тлумачыцца тым, што адным з імпульсаў, што прывялі да пачатку фарміравання БК і КПДК, стала распаўсюджанне насельніцтва, якое пакінула помнікі тыпу Узмень-Заазер'е [6, с. 92–103]. Аднак, казаць нешта пэўнае аб месцы пералічаных помнікаў у дадзеным працэсе пакуль заўчасна.

ЛІТАРАТУРА

1. Дук, Дз.У. Археалагічныя раскопкі на могілніку каля вёскі Гарадзішча Полацкага раёна ў 2008 годзе / Дз.У. Дук // *Acta Archaeologica Albaruthenica*. – 2013. – Vol. IX. – С. 45–52.
2. Еремеев, И.И. Очерки исторической географии лесной части Пути из варяг в греки. Археологические и палеографические исследования между Западной Двиной и озером Ильмень / И.И. Еремеев, О.Ф. Дзюба. – СПб.: Нестор-История, 2010. – 670 с.: ил.
3. Заяц, Ю.А. Заславль в эпоху феодализма / Ю.А. Заяц. – Минск: Навука і тэхніка, 1995. – 207 с.: ил.
4. Конечский, В.Я. К вопросу о формировании культуры длинных курганов / В.Я. Конечский // *Новгород и Новгородская земля: история и археология*. – 1997. – Вып. 11. – С. 213–225.
5. Левко, О.Н. Памятники второй половины I тыс. н.э. северо-восточной Беларуси в свете формирования племенных «княжений» / О.Н. Левко // *Гістарычна-археалагічны зборнік*. – 1994. – Вып. 5. – С. 207–226.
6. Лопатин, Н.В. Северные рубежи раннеславянского мира в III–V веках н.э. / Н.В. Лопатин, А.Г. Фурасьев // *Раннеславянский мир*. – 2007. – Вып. 8. – 252 с.: ил.
7. Ляўко, В.М. Архаіўскія курганныя могілнікі / В.М. Ляўко // *Археалогія Беларусі: энцыкл.* : у 4 т. – Т. 1. – Минск: Беларуская энцыклапедыя, 2009. – С. 64.
8. Митрофанов, А.Г. Железный век средней Белоруссии (VII–VI вв. до н.э. – VIII в. н.э.) / А.Г. Митрофанов. – Минск: Наука и техника, 1978. – 160 с.
9. Михайлова, Е.Р. Культура псковских длинных курганов. Проблемы хронологии и развития материальной культуры : автореф. дис... канд. ист. наук / Е.Р. Михайлова. – СПб., 2009. – 18 с.
10. Михайлова, Е.Р. Локальные варианты вещевого комплекса культуры псковских длинных курганов / Е.Р. Михайлова // *Acta Archaeologica Albaruthenica*. – 2012. – Vol. VIII. – С. 69–82.
11. Михайлова, Е.Р. О погребальной обрядности культуры псковских длинных курганов: соотношение «курганного» и «не-курганного» / Е.Р. Михайлова // *Славяне Восточной Европы накануне образования Доевнерусского государства : материалы Междунар. конф., посвящ. 110-летию со дня рождения Ивана Ивановича Ляпушкина (1902–1968), 3–5 декабря 2012 г. – СПб. : СОЛЮ, 2012. – С. 233–234.*
12. Михайлова, Е.Р. Литые пластинчатые браслеты с продольным ребром: распространение и хронология / Е.Р. Михайлова // *Археология и история Пскова и Псковской земли : материалы 60-го заседания*. – В печати.
13. Перхавко, В.Б. Раннесредневековые древности междуречья Днестра и Немана V–VIII вв. : автореф. дис... канд. ист. наук. / В.Б. Перхавко. – М., 1978. – 22 с.
14. Плавинский, Н.А. К вопросу о культуре псковских длинных курганов в Брагльском Поозерье / Н.А. Плавинский // *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов: конф. 2. – Ч. 1. – Тула : Государственный музей-заповедник «Куликово поле», 2010. – С. 239–255.*
15. Плавинский, Н.А. К вопросу о погребальной обрядности населения междуречья Западной Двины и Вилии в третьей четверти I тыс. н.э. / Н.А. Плавинский // *Под знаком Рюриковичей. Stratum plus*. – № 5. – Кишинёв, 2013. – С. 63–72.
16. Покровский, Ф.В. Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии / Ф.В. Покровский // *Труды IX археологического съезда в Вильне*. – Т. I. – М., 1895. – С. 166–220.
17. Соловьёва, Г.Ф. Памятники конца I тысячелетия н.э. в Верхнем Поднепровье / Г.Ф. Соловьёва // *Материалы и исследования по археологии СССР*. – № 176. – М.: Наука, 1970. – С. 98–102.
18. Супінскі, А.К. Магілнік каля вёскі Лятох Віцебскага раёну й акругі / А.К. Супінскі // *Віцебшчына*. – Т. I. – Віцебск, 1925. – С. 18–21.
19. Шадыра, В.І. Беларускае Падзвінне (I тысячагоддзе н.э.) / В.І. Шадыра. – Минск: ДНУ «Інстытут гісторыі НАН Беларусі», 2006. – 150 с.: іл.
20. Штыхаў, Г.В. Крывічы: па матэрыялах раскопак курганоў у Паўночнай Беларусі / Г.В. Штыхаў. – Минск: Навука і тэхніка, 1992. – 191 с.: іл.

УДК 904 : 623.44 (476.5)"12/13"

**АРХЕАЛАГІЧНЫЯ СВЕДЧАННІ ВАЙСКОВЫХ КАНФЛІКТАЎ
І ВАЕННА-ТЭХНІЧНЫХ КАНТАКТАЎ НАСЕЛЬНІЦТВА
БЕЛАРУСКАГА ПАДЗВІННЯ З КРЫЖАКАМІ Ў XIII–XIV стст.**

магістр гіст. навук У.А. ПЛАВІНСКІ
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск

канд. гіст. навук, дац. М.А. ПЛАВІНСКІ
Беларускі дзяржаўны аграрны тэхнічны ўніверсітэт, Мінск

Прысвечаны выяўленню і вызначэнню методыкі інтэрпрэтацыі археалагічных матэрыялаў, якія сведчаць аб вайсковых і ваенна-тэхнічных кантактах насельніцтва Беларускага Падзвіння з крыжакамі ў XIII–XIV стст., і іх суаднясенню з наяўнымі звесткамі пісьмовых крыніц. Выяўляецца, што нягледзячы на наяўнасць значнай колькасці пісьмовых звестак аб вайсковых і ваенна-тэхнічных кантактах насельніцтва Беларускага Падзвіння з крыжакамі, археалагічныя сведчанні гэтых кантактаў пакуль застаюцца нешматлікімі. Фактычна, галоўнымі з іх з'яўляюцца арбалетныя балты, якія патрапілі ў культурныя напластаванні ўмацаваных паселішчаў і гарадоў Падзвіння ў выніку мілітарнай актыўнасці крыжакоў.

Адной з асноўных мэт гістарычнай археалогіі можна лічыць суаднясенне вядомых паводле пісьмовых звестак гістарычных падзей з археалагічнымі рэаліямі. Уласна такім шляхам можна «ажывіць» матэрыялы, з якімі маюць справу археолагі (артэфакты, аб'екты, кантэксты) і пацвердзіць (а часам і абвергнуць) звесткі пісьмовых крыніц. Разам з тым, спробы такога суаднясення пісьмовых звестак і археалагічных крыніц звычайна сутыкаюцца з масай абмежаванняў, якія, у першую чаргу, прадвызначаны характарам археалагічных матэрыялаў. Натуральна, што такая праца павінна праводзіцца з максімальнай асцярожнасцю, каб пазбегнуць памылак і трывіяльных спекуляцыяў.

У сапраўдным паведамленні мы паспрабуем разгледзець ваенныя і ваенна-тэхнічныя кантакты насельніцтва Беларускага Падзвіння, жыхароў Полацкага княства і яго ўдзелаў, з крыжакамі. Падставай для спадзявання на перспектыўнае вырашэнне ўзнятага пытання з'яўляецца наяўнасць дастаткова падрабязных пісьмовых крыніц і, у першую чаргу, такога ўнікальнага помніка, як «Хроніка Лівоніі» Генрыха Латвійскага. Гэты аўтар, у адрозненне ад шмат якіх іншых храністаў і, тым больш, старажытнарускіх летапісцаў, вельмі падрабязна апісваў не толькі ход баявых дзеянняў, але і адрозненні ва ўзбраенні ўдзельнікаў гэтых вайсковых канфліктаў і, нават, асаблівасці іх выкарыстання ў баявых умовах. Наяўнасць такіх згадак дазваляе спадзявацца на магчымасць пошуку іх адлюстравання ў археалагічных матэрыялах.

Таму, найперш, варта звярнуцца да наяўных звестак, каб уявіць іх характар і крыніцазнаўчыя магчымасці. Ваенна-тэхнічныя кантакты ў выніку вайсковых канфліктаў апісваюцца Генрыхам дастаткова часта. Так, ён шматразова згадвае пра захоп крыжацкай зброі рускімі, літоўцамі, лівамі, эстамі (1208, 1211, 1212, 1223, 1224 гг.) [5, с. 103, 126, 144, 146, 220, 224]. Але і крыжакі таксама захоплівалі зброю рускіх ці літоўцаў у якасці здабычы (1205, 1218, 1224 гг.) [5, с. 79, 180, 228].

Таксама Генрых паведамляе аб тым, што зброя з'яўляецца падарункам падчас дыпламатычных місій: *«В начале восьмого года господин епископ, желая снискать дружбу и расположение Владимира, короля по-лоцкого, какие тот проявлял к его предшественнику, епископу Мейнardu, послал ему через аббата Теодориха боевого коня с вооружением, но по дороге литовцы-разбойники ограбили аббата»* (1206 г.) [5, с. 82].

Што ж тычыцца археалагічных даных, дык іх можна падзяліць на дзве катэгорыі: 1) асобныя прадметы ўзбраення, выяўленыя ў культурных сляях пасяленчых помнікаў і выпадковыя знаходкі; 2) сляды ваенных канфліктаў, у першую чаргу, сляды катастрафічных падзей (сляды штурмаў і спаленняў умацаваных і неўмацаваных паселішчаў).

Звяртаючыся да першай катэгорыі археалагічных даных, варта каротка спыніцца на агульнай характарыстыцы стану развіцця ваеннай тэхнікі абодвух бакоў – крыжакоў і жыхароў Полацкага княства. На пачатку разглядаемага перыяду – ў канцы XII – пачатку XIII ст. – комплексы зброі бліжняга бою і засцерагальнага ўзбраення варагуючых бакоў адрозніваліся слаба. Так, засцерагальнае ўзбраенне як крыжакоў, так і палачан складалася з кальчуг, шчытоў (міндалепадобнай альбо блізкай да трохвугольнай формаў), шлемаў, найчасцей, стажковых (мал. 1). Наборы сродкаў зброі бліжняга бою таксама не выяўляюць